

Н. В. Ротова

Українська інженерно-педагогічна академія

**Роль власної назви
в характеротворенні та формуванні імпліцитної оцінки
зображуваних подій (за творами І.Сенченка)**

Ротова Н.В. Роль власної назви в характеротворенні та формуванні імпліцитної оцінки зображуваних подій (за творами І.Сенченка). Стаття присвячена дослідженню своєрідності використання письменником власного імені персонажа як елемента характеротворення та форми імені як вияву авторського ставлення. Доведено, що автор з великою увагою ставиться до «називання» своїх персонажів: не можна не помітити міфологічної вмотивованості імен персонажів та широкого використання прийому називання особи різними формами імен, які, отримавши смислову конотацію, створюють імпліцитну оцінку або іронічний підтекст; «гра» з власною «назвою» персонажа посилює емоційний вплив на читача, часто дозволяє передати не названі, але сугестивно існуючі почуття.

Ключові слова: пародіювання, підтекстове заперечення оповіді, імпліцитна оцінка, іронічний підтекст; емоційний вплив, сугестивність.

Ротова Н. В. Роль имени собственного в создании характера и формировании имплицитной оценки изображаемых событий (по произведениям И.Сенченко). Статья посвящена исследованию своеобразия использования писателем имени собственного персонажа как элемента создания характера и формы имени как проявления авторского отношения. Доказано, что автор с большим вниманием относится к "называнию" своих персонажей: нельзя не заметить мифологической обусловленности имен персонажей и широкого использования приема называния лица различными формами имен, которые, получив смысловую коннотацию, создают имплицитно оценку или иронический подтекст, "игра" с именем собственным персонажа усиливает эмоциональное воздействие на читателя, часто позволяет передать не названные, но сугестивно существующие чувства.

Ключевые слова: пародирование, подтекстовое отрицание повествования, имплицитная оценка, иронический подтекст; эмоциональное воздействие, сугестивность.

Rotova N.V. The role of proper names in character-building and the formation of implicit evaluation of the depicted events (based on I. Senchenko's works). The article investigates the identity of writer's usage of the proper name of the character as part of the character-building and form of the name as an expression of the author's attitude. It is proved that the author gives a lot of attention to the "naming" of his characters: one can not ignore the mythological nature of the characters' names and broad use of the dodge of naming persons with various forms of names which having received semantic connotation create the implicit rating or ironic undertone, the "playing" with the proper names enhances the emotional impact on the reader, can often convey not named but suggestively existing feelings.

Keywords: parody, subtext denial of the narrative, implicit rating, ironic subtext, emotional impact, suggestibility.

Перша третина ХХ століття увійшла в історію України як час карколомних зрушень, що не могло залишити осторонь літераторів. Це був період пошуку шляхів і способів художнього відтворення життя. Саме в цей час у літературу прийшов Іван Сенченко, і його творчість стала важливою ланкою історії української літератури. Творчість І.Сенченка, як і багатьох його сучасників, потребує нового прочитання для розкриття усього спектру естетичних систем українського художнього письменства. Традиційно його ім'я називалося серед тих, хто стояв біля витоків української радянської літератури; творчість письменника перебувала в колі уваги провідних україн-

ських критиків і літературознавців: К. Волинського, Л. Новиченка, І. Дзюби, В. Брюховецького. Дослідники, аналізуючи стильову своєрідність творчості І. Сенченка, передусім підкреслювали спокійний плин оповіді, психологізм у творенні образу людини-трудівника, гармонійне поєднання ліричності з гумором і сатирою, проте представники вітчизняної критики не мали можливості говорити про ті аспекти творчості, які не вкладалися в канони соціалістичного реалізму.

Доробок митця зазвичай розглядався під кутом зору, який не торкався глибинної його сутності. Отже, метою нашої статті є дослідження латентного змісту, підтекстового за-

перечення «зовнішньої» оповіді, широкого діапазону іронії — від найтоншої до найгострішої, та сатири, які були задіяні у творенні світомоделі, що передавала бачення письменником суспільно-політичних подій у країні.

Згідно з теорією О. Ф. Лосева, власне ім'я є зосередженням фізіологічних, психічних, феноменологічних, логічних, діалектичних та онтологічних сфер, воно представляє свого власника, визначаючи його сутність, разом з тим воно саме впливає на свого носія як передвістя, як магічний засіб [4:14].

Необхідно відзначити надзвичайну увагу письменника, по-перше, до власного імені персонажа як елемента характеротворення, і, по-друге, до форми імені, або найменування, як вияву авторського ставлення. Б. Успенський зазначає: «Часто в художній літературі одна й та сама особа називається різними іменами, причому інколи ці різні найменування зіштовхуються в одній фразі або поруч у тексті. Абсолютно очевидно, що в цих випадках використовується в тексті кілька точок зору, тобто автор передає при цьому позиції тих або інших персонажів, які по-різному ставляться до названої особи» [9:49].

Сутність характеру персонажа у творах І. Сенченка, як правило, відповідає міфологічному значенню власного імені. Це, зокрема, стосується головного героя повісті «Савка»: у перекладі з давньогрецької Савелій — «випроханий у Бога». Батьки вправі пишатися сином, який важко працює й утримує сім'ю; його душевного тепла вистачає на всіх, хто його потребує; його одруження з вдовою можна розуміти як найвищий вияв людяності. У традиційному «найменуванні» головного героя — «Савка» — оповідач передає щирі симпатії оточуючих, зменшувальна форма імені має виразне конотативне значення дитячості, що сприяє розкриттю сутності характеру персонажа. Савка інколи поводить себе зовсім по-дитячому: варто згадати епізоди бійки з биком, змагання у млині, його поведінка під час батьківських «виховних заходів» тощо. Щоб підкреслити значущість трагедії, яку пережив Савка, автор удається до називання повного імені: «І Савелій змовк, ніби примирився з неминучістю» [7:394]. На ім'я по батькові автор називає свого героя двічі. Вперше, коли він зі своєю дружиною й сином приходять до батька, де за столом зібралась вся велика родина: «...Савка, тепер уже Савелій Олександрович...» Таке «називання» підкреслює належність персонажа до роду Олександровичів. Вдруге на ім'я по батькові його називає

сусід, повідомляючи про закриття млина, що передає повагу до Савки, який не побоявся взяти на себе відповідальність за жінку з двома дітьми й свекрухою.

Особливої уваги, як на нас, потребують імена персонажів з раннього оповідання І. Сенченка «У золотому закуті» — Андрій і Лазор [7]. Події твору передають розгул суспільного безладдя — революцію. Як відомо, критика неодноразово дорікала автору за «нерозуміння» сутності подій, що, за державною версією, нібито оновлювали суспільство. Панування хаосу, на нашу думку, зокрема передають біблійні імена «комерсантів», що протиставлені способу життя персонажів. Згідно з Біблією, Андрій, учень Христа й брат Симона, до зустрічі з Месією був рибалкою. Андрій Натха, прийнявши революцію-хаос як новий спосіб життя і відкинувши християнські засади, «ловить рибу» у каламутній воді.

Що ж до Лазора, то носій імені має бути вразливою й чутливою особою. У такий спосіб автор отримує додаткову можливість глибше розкрити психологічний стан персонажа. Лазор впевнений, що саме від Андрія, свого партнера по «комерції», його син Івась засвоїв почуття неприязні до нього: «Машиністом на паровоз сяду і не наздоженеш... А тебе не візьму... Бо тебе вб'ють, як собаку.» Дитина не могла сама до цього додуматись. Від когось чула. Чула, і, можливо, від цієї людини, що тут сидить поруч... Знову клопоти, роз'їзди, торг... Лазор не забував своєї образи: ні-ні та й візьме за серце...» [7:33]. Отже, знання значення імені персонажа допомагає читачеві усвідомити, який внутрішній дискомфорт відчуває людина, яку гонитва за прибутками примушує їздити вдвох із Андрієм безлюдними степами, «підкопуючись і підтримуючи один одного воднораз» [7:35].

Очевидно, що вірний іронічний манері автор не випадково називає свого персонажу іменем, що має конотативне значення бідності: «співати Лазаря», «бідний, як Лазар.» Як відомо, ці вирази запозичено з Євангелії (Лука, 16, 20–21), з притчі про старця Лазаря, який лежав біля воріт багатія й радий був крихтам з його столу. Жебраки-каліки, збираючи милостиню, часто співали про бідного Лазаря, при цьому вірш цей співався жалібно, тужливо, звідки й походить вислів «співати Лазаря», тобто скаржитися на долю, прикидатися бідняком, нещасним. Отже, створений оксюморон — багатий Ла-

зар — певною мірою сприяє сатиричному забарвленню оповіді.

Прийомом «стилізації» імен послуговується автор для характеротворення персонажів повісті «Любов і Хрещатик», зокрема Анатолія, або Анатоля. Іміджу, який хоче створити собі юнак, значно більше пасує «Анатоль», що, через конотацію до французької мови, а отже, й відповідного стереотипу поведінки, надає легковажності й манірності. Парадоксом до «Анатоль» звучить прекрасне українське прізвище — Кошовий та ім'я по батькові — Іванович. Проте таку форму імені ми «чуємо» єдиний раз: так називає його професор Пташняк, якому вдалося під маскою стилісти побачити розумного хлопця, який дещо захопився грою в надлюдину. Ми вважаємо можливим говорити про те, що злам у свідомості персонажа оприявнюється зокрема на рівні «найменування».

Якщо обидва вищезгадані персонажі протягом усього твору мають постійні «назви», то Михайлові вже довелося якийсь час, поки він жив у дядька-бізнесмена Лева Михайловича, бути «Майклом», проте «...таке схиляння перед іноземщиною було небезпечне в ті роки, і Майкл перетворився на Михайла...» [6:30]. І вже зовсім нелюдське ім'я, скоріше прізвисько, пропонує йому колега-крутій: «Якщо мені пам'ять не зраджує, тебе звати Михайлом. Довге ім'я! Куди краще — Міка!» Звичайно, йдеться не просто про зміну імені, юнак стає причетним до людей, які мають кілька імен, що само по собі є аномальним. «Шефом твоїм буде Григорій Наумович... Можливо, його й не так звати, а якось інакше. Тут не треба докопуватися й уточнювати... Щодо мене, то моє ім'я не Григорій Наумович, а Павло Маркович, хоч це й не означає, що мене так звати насправді...» [6:37].

Отже, як бачимо, в такий спосіб письменник інформує реципієнта про шахрайську діяльність осіб, до яких потрапив Михайло, не вдаючись до конкретної розповіді, чим саме вони займаються. Взагалі ж хлопець плекає мрію змінити батьківське «плебейське» прізвище «Бабич» на імператорське «Романов» та сподівається «поквитатися і з отим «Калістратович...» Такі думки свідчать про моральну невдоволеність, бажання зректися того життя, яким він зараз живе. Як відомо, зміна імені передбачає повну зміну життя, сам перехід від одного стану до іншого передається в формулі: «... і побачив я нове небо і нову землю» (Одк. 21,1).

Створюючи власну світомодель, автор звертається до прийому, коли ім'я персонажа

є виразно сугестивним і таким, що допомагає читачеві в розшифровці підтексту. Так, одним із знакових епізодів, що доводять наявність прихованого плану в повісті «Савка», стають авторські розмірковування про етимологію прізвища сільського марксиста: «А були й такі прізвища, що в жах людей кидали. Іван Бардак! Чуєте, як звучить?! Одначе не жахайтеся, і хай не мулить вам вух це важке слово. По татарському воно, як свідчить лексикон Білецького-Носенка, стор. 51, значить глек, та й тільки!» Словник П. Білецького-Носенка справді дає саме таке етимологічне тлумачення, проте інші словники, зокрема «Етимологічний словник української мови», дає традиційне тлумачення слова — «дім розпусти», «публічний дім» і зазначає, що «...спроба виведення форми бардак від тюркського — склянка, келих — є менш переконливою».

Нам важко припустити думку, що автор міг не знати цих відомостей, постійні ж повторення колоритного прізвища створюють враження, що насправді письменник намагається не дати реципієнтові забути обидва варіанти тлумачення слова: «Отож про Івана Бардака, ну, Глека, ще й якогось мого далекого родича...» [7:365], «І один родич наш, теж Бардак-Глек...» [7:365] У «Подорожі до Червонограда» знаходимо ще одне досить несподіване тлумачення загадкового прізвища, яке слід визнати власне авторським: «Мої ровесники Мирон Пісочин, Федос Соляниця, Іван Бардак (слово татарське, значить гончар)... б'ють стежку в парово-вальцовий...» [7:198].

Ми схильні вважати, що в цій ситуації можна говорити не лише про використання автором іронії, а й про виразну сугестивність щодо наслідків діяльності сільських марксистів.

До співавторства щодо розпізнавання власних імен запрошує письменник читача повісті «Чорна брама» [8]. Головного персонажа — бібліотекаря монастирських книгохвищ і палкого адепта матеріалістичного вчення «Демокрита, Левкіппа, Епікура із Самоса та Лукреція Кара» названо Лізоєм. Як здається, власне ім'я, вигадане самим автором, не позбавлене прихованого смислу і може мати два досить вірогідних тлумачення: по-перше, любитель читання (фр. liseur) і, по-друге, від «лізо-» розпад, розторгнення (грец.) У такий спосіб автор піднімає питання, ким є насправді головний герой — безвинним любителем читання, який загравався в революційні ігри, чи тим, хто несе в світ розпад і розторгнення. Отже, уважний читач не може не помітити «не-до-кінця-визна-

ченості» (Ю. Лотман) в імені персонажа, що є безперечним доказом наявності ідеологічного пародійного підтексту.

Конотативне смислове навантаження несуть імена ще двох персонажів повісті «Чорна брама» П'єра й Петра. Зважаючи на стилізацію французького середньовіччя, другий варіант, на перший погляд, видається невиправданим, проте це не так: автор, вводячи новий персонаж, називає його «Петро з Руана», тобто маємо виразну алюзію на біблійні тексти: письменник звертається до ремінісценції все-світньо відомого сюжету — зради Ісуса Христа його учнями: «Узнавши таємниці братства, Петро з Руана ще тієї ж ночі побіг до блаженного Елегія і все розповів йому від слова до слова.» І «... ще до того як заспівали півні на світанок» Лізой і його однодумці «...опинилися в замковій башті» [8:277].

Сатиричному звучанню повісті сприяє ім'я графа Арно де Вош'є, що є досить прозорим натяком на його бідність; ім'я короля Франції Капет, що означає «капшук», відповідає як розумовим здібностям вінценосної особи, так і його фізичній формі: «Поруч короля Капета... їхав архієпископ паризький.

— Ах, боже, — стис кулаки святий муж, — що робити з таким ідіотом? Він, здається, знову пустив слину?! А постать! А вигляд! Лантух, напханий травою!» [8:287].

Загальновідомо, що дати ім'я особі чи тварині — це значить «привласнити», зробити своїм, тому Холуй («Із записок») не має імені, чим автор зберігає відстань між суспільством і моральним покручем. Сатиричному забарвленню оповіді сприяє ім'я «божества», якому поклоняється Холуй і все його сімейство, — Іван Степанович Дуля [7:530–537].

З огляду на викладене вище, можна констатувати, що автор з великою увагою ставився до «називання» своїх персонажів: не можна не помітити міфологічної вмотивованості імен персонажів та широкого використання прийому називання особи різними формами імен, які, отримавши смислову конотацію, створюють імпліцитну оцінку або іронічний підтекст; «гра» з власною «назвою» персонажа посилює емоційний вплив на читача, часто дозволяє передати не названі, але сугестивно існуючі почуття.

Література

1. Брюховецький В. С. Іван Сенченко : літ.-крит. нарис / В. С. Брюховецький. — К. : Рад. письменник, 1981. — 159 с.
2. Гнатюк М. М. Над текстами Івана Сенченка / М. М. Гнатюк. — К. : Наукова думка, 1989. — 109 с.
3. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. — Вид-во «Пролог», 1964. — 379 с.
4. Лосев А. Ф. Философия имени / А. Ф. Лосев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. — 270 с.
5. Руднев В. П. Словарь культуры XX века : Ключевые понятия и тексты. 2-е изд. / В. П. Руднев. — М. : Аграф, 1999. — 384 с.
6. Сенченко І. Ю. Любов і Хрещатик // Дніпро. — 1988. — № 2. — С. 6–62.
7. Сенченко І. Ю. Оповідання. Повісті. Спогади / І. Ю. Сенченко. — К. : Наук. думка, 1990. — 664 с.
8. Сенченко І. Ю. Твори : в 2 т. Том другий : Роман. Повісті / І. Ю. Сенченко. — К. : Дніпро, 1981. — 472 с.
9. Успенский Б. А. Поэтика композиции / Б. А. Успенский. — СПб. : Азбука, 2000. — 352 с.